

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕВОЛЮЦІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ В УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

- A** Схарактеризовано різні типи світогляду (екологічний, ноосферний, синергетичний) і науково обґрунтовано доцільність і необхідність формування в учнів еколого-еволюційного світогляду як такого, що забезпечує наявність в особистості екологічної освіченості, свідоме ставлення людини до природи і практичну участь у покращенні природокористування. Розкрито залежність гармонізації стосунків людини з природою, гармонійного розвитку людства від світогляду особистості, осердям якого є ставлення останньої до світу, у якому вона живе і діє. Доведено, що предметом світогляду є відносини людини зі світом, природою зокрема, а його інтелектуальними компонентами – знання, цінності, переконання, бажання, погляди, принципи та життєві орієнтири.

Ключові слова: світогляд; еколого-еволюційний світогляд; еколого-еволюційний підхід

- S** *Rybalko Lina. Formation of ecological and evolutionary worldview in pupils of profile school.*

The article describes the different types of the world (ecological, noospheric, synergy) and scientifically substantiated the feasibility and necessity of formation in the younger generation the ecological and evolutionary worldview that ensures the identity of environmental education, a conscious attitude to nature, and the practical part improving environmental management. The correlation of relations' harmonization between man and nature is disclosed. The harmonious development of mankind from the world of personality is defined, based on its relation to the world in which he lives and works. It is proved that the object of philosophy is the relationship with the world, nature in particular, and its intelligent components - knowledge, values, beliefs, desires, attitudes, principles, and life guidance.

The background forming the worldview of the young generation links education with the adoption of a new environmental paradigm, based on the idea of global evolutionism, co-evolutionary development of nature, mankind, and society, philosophy of developing harmony and synergistic knowledge. The author believe that the core of a new environmental paradigm and ecological culture of mankind should be an ecological and evolutionary type of worldview, the result of which is formed in the individual environmental expertise, environmental awareness, and ecological thinking.

Key words: world; ecological and evolutionary worldview; ecological and evolutionary approach

Рибалко Ліна Миколаївна, докторка педагогічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця відділу біологічної, хімічної та фізичної освіти, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна

Rybalko Lina, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, leading researcher of the Chemical, Biological, and Physical Education Department, The Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: lina-rybalko@ukr.net

Постановка проблеми. Актуальність проблеми формування світогляду в учнівської молоді пов'язуємо з утвердженням в освіті нової екологічної парадигми, побудованої на ідеях глобального еволюціонізму, коеволюційного розвитку природи, людства та суспільства, філософії розвивальної гармонії й синергетичного пізнання.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції екологічної освіти України зазначено, що результатом процесу екологічного виховання є формування екологічної культури особистості, її екологічного світогляду, що передбачають наявність в особистості таких цінностей і моральних якостей: готовність до природоохоронної діяльності, активна екологічна позиція, недопущення руйнівної поведінки тощо.

Вважаємо, що ядром нової екологічної парадигми та екологічної культури людства має стати еколого-еволюційний тип світогляду, результатом наявності якого є сформовані в особистості екологічна компетентність, екологічна свідомість та екологічне мислення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналізуємо наукові праці учених (О. Авер'янова, М. Бауера, З. Галь-

кієвої, Б. Гершунського, М. Дробнохода, А. Захлебного, М. Кисельова, Н. Пустовіт) доходимо висновку, що проблема формування світогляду молодого покоління є надзвичайно актуальною в освіті. Більшість сучасних учених-педагогів (М. Бауер, Ф. Вольвач, М. Дробноход, Н. Пустовіт), філософів (М. Кисельов, Б. Майєр, М. Моїсєєв, М. Попович, В. Шинкарук) розглядають її винятково в контексті основних цілей освіти та результатів навчання, пов'язуючи з освітою для сталого розвитку, проблемами глобалізації.

«Світогляд – це сукупність переконань, оцінок, поглядів та принципів, які визначають найзагальніше бачення та розуміння світу і місце особистості в ньому, а також її життєві позиції, норми поведінки та діяльності» [5, с. 389].

Поділяємо думку українського вченого О. Костенка, котрий розглядає світогляд як властивий свідомості людини спосіб «бачення» («інструментальна концепція світогляду»), декларуючи принцип соціального натуралізму, підносячи ідею природної цілісності світу. Дослідник пише: «Світогляд є інструментом для пізнання речей і вирішення різноманітних проблем, людина вибирає його для себе, вирішуючи так зване «основне питання світогляду», яке

автор формулює так: «Яка роль волі і свідомості людини у світі, що існує за законами Природи?» [6, с. 65].

Світогляд невіддільний від потреб людини в усвідомленні її місця у світі, природі. Для індивіда весь світ виявляється поділеним на дві частини: моє «Я» й інше «не Я», включаючи природу, суспільство, людей. Людина стверджує себе у предметному світі не тільки за допомогою мислення. Сприйняття навколишньої дійсності у формі відчуттів, уявлень, емоцій доповнюють пізнавальні процеси, сприяючи формуванню цілісного світогляду. Саме тому духовний вимір людини є таким же суттєвим, як і біологічний, природний.

Сучасною є думка В. Орлова про те, що «природа людини, її становище у безмежному світі, творча діяльність породжують у людині – в нечіткій, несвідомій чи свідомій формі – почуття залучення до безкінечно вічного, що переростає у її світогляд» [1, с. 204].

Світогляд є формою самовизнання, яку оцінюємо, як систему уявлень людини про себе, світ, свої взаємини зі світом, про своє місце у світі та життєве призначення. Предметом світогляду вбачаємо відносини людини зі світом, природою зокрема, а його інтелектуальними компонентами – знання, цінності, переконання, бажання, погляди, принципи та життєві орієнтири. Вважаємо, що світогляд становить основне ядро особистості, формуючи її наміри, вподобання та відношення до людей навколо та об'єктів природи, життєві цінності, проявом яких є норми поведінки та життєві позиції.

Гармонійний розвиток людства, який включає гармонізацію його стосунків із природою, залежить від світогляду особистості, осердям якого є ставлення останньої до світу, у якому вона живе і діє.

Формування цілей статті: з'ясувати, який тип світогляду у молодого покоління забезпечить соціоприродний перехід до сталого розвитку, що полягає не лише в стабільності існування людства, а й у подальшій еволюції всієї природи; запобіжить виникненню екологічних криз і проблем, уникне порушення стабільності біосфери тощо.

Викладення основного матеріалу. Аналіз наукової педагогічної та філософської літератури засвідчує, що деякі вчені (С. Гончаренко, М. Кузьмін, Л. Сморж) використовують термін «науковий світогляд», розуміючи останній як усвідомлення людиною світу шляхом отримання істинних наукових знань, відкриття об'єктивних законів світу і передбачення тенденцій його розвитку, тоді як навчальними дисциплінами з провідним компонентом «наукові знання» є дисципліни природничого циклу (біологія, хімія, фізика, астрономія, географія).

Світогляд інтегрує знання про природу й усвідомлення особистістю власної ролі та місця в ній у цілісну картину світу, яка визначає життєву позицію людини, спосіб її ставлення до дійсності. Але ж світогляд не може бути результатом лише наукового пізнання світу, він включає і життєвий досвід людини, соціальні умови розвитку суспільства і

традиції народу. Наукова інформація, безумовно, впливає на формування в особистості наукової картини світу, проте не вичерпує всіх проблем розвитку світогляду, адже, як переконливо доводить С. Гончаренко, «не можна ототожнювати наукову картину світу зі світоглядом, що, власне, є методологічним інструментом її побудови [5, с. 24-25]».

Формуючи світогляд, кожна людина, як гласить давньоіндійська мудрість, послідовно реалізує три мети: «Перша мета – жити; друга – краще жити; третя – бути кращою». Це гасло співвідноситься із поділом світу на три частини, які свого часу виокремив Ф. Бекон: природа, суспільство, людська свідомість. Саме тому, світогляд є не лише засобом теоретичного освоєння світу, природи – він акумулює результати всіх видів світорозуміння.

Щодо вищої освіти, то вона закладає основи формування наукового світогляду молодого покоління, оскільки світогляд людини, як стверджує О. Базалук, стає науковим лише тоді, коли вона «оволодіває системою узагальнених поглядів, в якій суб'єкт світогляду «ототожнюється» із суб'єктом пізнання, а об'єкт світогляду – із об'єктом наукового пізнання» [1].

Аналіз наукової філософської та педагогічної літератури, у якій обґрунтовано різні типи світогляду, їх актуальність та необхідність формування у молоді, засвідчує, що більшість із дослідників (М. Бауер, Ф. Вольвач, М. Дробноход, М. Кісельов) дотримуються думки про екологічний тип світогляду як найактуальніший у руслі сучасних змін і пов'язаний із необхідністю подолання глобальних проблем сучасності, зокрема екологічної кризи.

Наприклад, З. Галькієва так аргументує свою позицію: «Розуміючи те, що екологічну кризу неможливо подолати без зміни панівної антропоцентричної свідомості, що є її психологічною базою, виникає необхідність цілеспрямованого формування системи екологічних цінностей, які лежать в основі екологічного світогляду особистості» [3, с. 99].

Е. Голдсміт, прихильник екологічного підходу, автор книги «The Way: An Ecological World-view» («Шлях: екологічний світогляд»), надрукованої у Бостоні 1993 року і популярної в усьому світі, писав, що «екологічний світогляд забезпечує екологічне бачення світу, при якому головною особливістю є порядок, який може зберегтися людством лише за умови, якщо всі життєві процеси біосфери підпорядковуються законам або вимогам – власним або більш великих систем, частиною яких є ці процеси. Саме ці обмеження дадуть змогу живим істотам, зокрема людині, жити в гармонії з усією біосферою, вічно еволюціонувати» [4, с. 13].

За Л. Рибалко, «метою освіти є формування екологічного світогляду людини, що ґрунтується на уявленні про її єдність із природою і про спрямованість культури не на експлуатацію природи, а на її збереження. Екологічний світогляд передбачає формування та виховання екологічної свідомості, екологічної моралі, екологічної культури, які забезпечують відповідальне ставлення кожної людини до природи за допомогою формування практичного досвіду

природокористування та компетентного прийняття рішень» [7, с. 216].

Екологічний світогляд відображає систему поглядів суб'єкта на об'єктивний світ, засновану на цілісному його представленні, розуміння загального взаємозв'язку процесів і явищ, цінності всього живого і неживого, ролі й місця людини в системі світобудови.

Серед учених немає одностайних поглядів на засоби формування екологічного світогляду. Ф. Рижков вважає, що для його формування необхідна екологічна освіта на рівні окремої дисципліни «Екологія» у вищій школі, тоді як А. Авер'янов, Д. Беляєв, В. Ясвін дотримуються думки, що екологічний світогляд є компонентом цілісного світогляду особистості, у формуванні якого беруть участь природничі й гуманітарні дисципліни. Погоджуємося з твердженням А. Авер'янова про те, що екологічний світогляд має стати елементом нашого світогляду як цілісності.

Н. Беззубцева, І. Ільїн, А. Романович, А. Урсул, Т. Урсул переконані, що панівним у XXI столітті має стати планетарно-ноосферний світогляд, який учені пояснюють як такий, що формується на основі інтеграції природничих і гуманітарних наук, посиленням їх практикологічних аспектів у поєднанні з новими екологічними вимогами.

Ноосферний тип світогляду обстоював В. Вернадський, який, на його думку, «збагачує духовний і моральний світ людини ідеями перетвореної колективним розумом біосфери. Науковий (ноосферний) світогляд не дає нам реальної картини світу. Такий науковий світогляд є творінням і вираженням людського духу, нарівні з ним існують релігійний світогляд, мистецтво, громадська та особиста етика, соціальне життя, філософська думка та її споглядання. Результатом розуміння еволюції біосфери в ноосферу є ноосферна картина світу» [2, с. 34]. Розкриваючи закономірності еволюції біосфери в якісно новий вищий етап – ноосферу – сферу розуму, В. Вернадський писав, що людина здатна активно впливати на природні процеси й соціальну організацію суспільства. При цьому зростає роль науки та наукового світогляду у розв'язанні глобальних людських проблем і конкретних соціально-економічних завдань, що постійно виникають у суспільстві. Основними принципами наукового пошуку мають бути осмисленість дій та об'єктивний науковий аналіз, обачність і обґрунтованість наукових передбачень, на цій основі суворе регулювання практичної діяльності. З таких позицій наука може трактуватися як нова матеріальна сила перетворення людського суспільства.

Прихильники ноосферного світогляду відстоюють свою позицію про те, що такий тип світогляду, як якість особистості, є метою і результатом ноосферної освіти, що має стати пріоритетною в новому тисячолітті. Але поки що ані у змісті Державного стандарту, ані в нормативних освітніх документах не йдеться про ноосферну освіту.

Поняття «натуралістичний тип світогляду» вводить О. Костенко і пояснює його як такий, що базується на ідеї

про роль волі та свідомості людини у пізнанні законів фізичної, біологічної та соціальної природи з метою узгодження з ними свого та життя інших людей. Названий тип світогляду скеровує людину до життя за законами природи, поваги до них і побудови своєї діяльності в такий спосіб, щоб не чинити негативного впливу на природу. Протилежним до цього типу світогляду є, за висловом ученого, ненатуралістичний (неприродний) світогляд, відповідно до якого людина живе не у злагоді з Природою, а порушуючи її закони. Такий світогляд виявляється, зокрема, у різноманітних соціальних проявах (злочинність, аморальність, гріх, антинауковість тощо, форми свавілля й ілюзій) [6].

Дослідження Н. Алієвої, О. Анісімова, В. Буданова, В. Жиліна, О. Жукової, О. Князева, С. Курдюмова, Т. Цаплієнко присвячені синергетичному типу світогляду.

Синергетичний світогляд формується на рівні синергетичного світорозуміння. Науковці пояснюють його, посиляючись на зв'язок синергетики з еволюційними змінами систем, соціальної зокрема. Вони пишуть: «Майбутнє конструктивне та активне. Не з усього, що завгодно, може бути побудоване передбачуване майбутнє. Майбутнє передбачає відбір тих елементів сьогодення, які перспективні, відповідають майбутньому, що визріває. Завтра є причиною сьогодення, бо воно формує сьогодення, вбачаючи в ньому «уламки майбутнього». Розвиваючи ідею детермінації процесів еволюції з майбутнього, вчені стверджують, що розвиток визначається не тільки минулим, історією, традиціями систем, скільки майбутнім, структурами-атракторами, тобто циклами еволюції. Ідея синергетичного світогляду пов'язана не лише з урахуванням еволюції, а й із хаосом, у якому перебувають майже всі природні та соціальні системи. Відкриття й усвідомлення динамічного хаосу впливає на формування світогляду, зокрема його синергетичного типу. Тільки синергетичний світогляд у змозі вирішувати проблеми коеволюції людини та природи, орієнтуючи людину на природні тенденції розвитку природи, навчаючи її резонувати з ними, а не гвалтувати природу, продовжуючи бездумне зовнішнє втручання у її розвиток.

Як пише Л. Рибалко: «У працях М. Моїсеєва йдеться про коеволюційний тип світогляду, який являє собою інтеграцію природного і людського, матеріалістичного й ідеалістичного, технократичного та гуманістичного на основі сучасного рівня людського пізнання світу. Людина при цьому розглядається у багатстві її відносин із природно-соціальною сферою» [7, с. 187].

Кожний із типів світогляду (науковий, екологічний, синергетичний, ноосферний, планетарно-ноосферний, натуралістичний, коеволюційний) мають власні зміст, структуру і право на існування. Правомірним є виділення *еколого-еволюційного світогляду* як призми, через яку найбільш об'єктивніше сприймається об'єктивна та екологічна реальність, який відповідає сучасності та найбільше задо-

вольнить його потреби. Вважаємо, що ця категорія перебуває на стадії становлення й експлікації.

Визначення цього світогляду подаємо в такій редакції: *еколого-еволюційний світогляд* (далі ЕЕС) – це еволюціонуюча система принципів, поглядів, знань, цінностей, оцінок, переконань, практичних настанов, що визначають цілісне розуміння людиною єдності природного і соціального буття, їхню коеволюцію, що регулюють ставлення людини до екологічних проблем і їх вирішення, формують активну екологічну позицію, спонукають до природоохоронної діяльності та збереження стабільності розвитку біосфери. ЕЕС – це екологічна освіченість, свідоме ставлення людини до природи і практична участь у покращенні природокористування. Такий тип світогляду розглядаємо як багатомірний цілісний компонент інтелектуальної і духов-

ної культури особистості, що забезпечує її творчу самореалізацію при вирішенні екологічних проблем, що включає відповідальність за стан навколишнього середовища, наявність екологічних поглядів і переконань, досвід діяльності з вивчення й охорони природного середовища [7, с. 169].

Наявність в особистості ЕЕС – це вміння вирішувати екологічні проблеми суспільства та природи, демонструвати поведінку, яка своїм результатом не знищує біосферу, а сприяє її розвитку, усвідомлювати необхідність взаємозв'язку людства та природи, визнавати об'єктивні екологічні й еволюційні зв'язки та залежності між ними. ЕЕС становлять: світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння, що їх розглядаємо як рівні світогляду, як це показано на схемі (рис. 1) [там само, с. 171]:

Рис. 1. Еколого-еволюційний світогляд

ЕЕС інтегрує всі властивості і якості особистості, об'єднує їх у єдине ціле, визначає соціальну орієнтацію, особистісну позицію, тип громадянської поведінки та екологічну діяльність. Завдяки цьому формуються світоглядні переконання, які пояснюємо як суб'єктивне відображення об'єктивної реальності, знання, що стали внутрішньою позицією особистості. Вони визначають її духовний стан – ціннісні орієнтири, інтереси, бажання, погляди, вчинки. Хочеться вірити в те, що людство зі сформованим ЕЕС, відповідною природничо-науковою картиною світу здатне буде вирішити глобальні екологічні проблеми та забезпечити конкурентоздатність держав. Усвідомлення людиною сучасної екологічної ситуації на планеті Земля уможливіло уявити складність екологічних проблем із подальшим запобіганням виникненню нових. Саме тому, щоб не втра-

тити своїх високих інтелектуальних і моральних якостей, зберегти себе як біологічний вид, як особистість, творчу і водночас критично мислячу індивідуальність, людина має, по-перше, домагатися не панування, а гармонії і співпраці з природою; по-друге, здійснювати відновлення й реконструкцію природного навколишнього середовища принаймні в тому обсязі, у якому це припускають інтереси людини і можливості науки і наукоємних технологій [8].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Ядром нової екологічної парадигми й екологічної культури людства має стати еколого-еволюційний тип світогляду, результатом наявності якого є сформовані в особистості екологічна компетентність, екологічна свідомість й екологічне мислення. Якщо людина справді хоче жити в гармонії з природою і врятувати себе від біологічного зникнення й

деструкції, вона має досягти гармонії із собою і створити гармонію в соціальних відносинах. Тоді стане можливим утвердження соціоприродної справедливості, яка включає раціональну організацію суспільної діяльності, створює реальні передумови встановлення гармонійних відносин між суспільством і природою.

Перспективами подальших наукових розвідок буде розроблення технології навчання природознавству на засадах еколого-еволюційного підходу.

Список використаних джерел

1. Базалук О. О. Світобудова: жива і розумна матерія (історико-філософський та природничонауковий аналіз у світлі нової космологічної концепції) : монографія. Дніпропетровськ : Пороги, 2015. 412 с.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Москва : Рольф, 2019. 576 с.
3. Галькиєва З. Х. Формирование экологического мировоззрения студента в современных условиях вуза. *Омский научный вестник*. 2018. № 2 (66). С. 91–93.
4. Голдсмит Э. Экологическое мировоззрение. Киев : Эхо-Восток, 2015. 37 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. і випр. Рівне : Волинські береги, 2011. 552 с.
6. Костенко О. М. Проблеми № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті) : монографія. Черкаси, 2008. 112 с.
7. Рибалко Л. Навчання природничих предметів на засадах еколого-еволюційного підходу в загальноосвітніх навчальних закладах: теорія і практика : монографія. Полтава : ФОП Мирон І. А., 2014. 400 с.
8. Rybalko L., Topuzov O., Velychko L. Natural science education concept for sustainable development. *The Internation Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters* (ICSF 2020) / Edited by Semerikov, S. Kryvyi Rig, Ukraine, E3S Web of Conferences, 2020. Vol. 166., id 10030. URL: https://www.researchgate.net/publication/340833455_Natural_science_education_concept_for_sustainable_development. (Scopus).

References

1. Bazaluk, O. O. (2015). *Svitobudova: zhyva i rozumna materiia (istoryko-filosofskyi ta pryrodnychonaukovyi analiz u svitli novoi kosmologichnoi kontseptsii)* [Universe: living and intelligent matter (historical-philosophical and scientific analysis in the light of a new cosmological concept)]: monohrafiia. Dnipropetrovsk: Porohy [in Ukrainian].
2. Vernadskii, V. I. (2019). *Biosfera i noosfera [Biosphere and noosphere]*. Moskva: Rolf [in Russian].
3. Galkieva, Z. Kh. (2018). Formirovanie ekologicheskogo mirovozzreniia studenta v sovremennykh usloviakh vuza [Formation of the student's ecological worldview in the modern conditions of the university]. *Omskii nauchnyi vestnik [Omsk Scientific Bulletin]*, 2 (66), 91-93 [in Russian].
4. Goldsmit, E. (2015). *Ekologicheskoe mirovozzrenie [Ecological worldview]*. Kiev: Ekho-Vostok [in Russian].
5. Honcharenko, S. U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].
6. Kostenko, O. M. (2008). *Problemy № 1 suchasnoi tsyvilizatsii (v ukrainskomu konteksti)* [Problems № 1 of modern civilization (in the Ukrainian context)]: monohrafiia. Cherkasy [in Ukrainian].
7. Rybalko, L. (2014). *Navchannia pryrodnychyykh predmetiv na zasadakh ekoloho-evoliutsiinoho pidkhodu v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: teoriia i praktyka [Teaching natural subjects on the basis of ecological-evolutionary approach in secondary schools: theory and practice]: monohrafiia*. Poltava: FOP Myron I. A. [in Ukrainian].
8. Rybalko, L., Topuzov, O., & Velychko, L. (2020). Natural science education concept for sustainable development. In S. Semerikov (Ed.), *The Internation Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters* (ICSF 2020) (Vol. 166., id 10030). Kryvyi Rig, Ukraine, E3S Web of Conferences. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/340833455_Natural_science_education_concept_for_sustainable_development (Scopus).

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 11.11.2020